

PREDTÝM, NEŽ SA POKÚSIŠ NIEKOHO ZMENIŤ

(Venované pamiatke P. K. Feyerabenda.)¹

Ján RYBÁR

BEFORE TRYING TO CHANGE OTHERS

The paper is the analysis a Feyerabend philosophy of science, his criticism of glorification of science reason and his "surprising" thoughts of the last period of his life such as "... objectivism and relativism not only are untenable as philosophies, they are bad guides for fruitful cultural collaboration".

1. FYZIKA, SPEV A FILOZOFIA VEDY

Kto alebo čo aktivizuje potencie, ktoré sú v mladom nadanom človeku? Sú to rodičia? Ich ambície, nesplnené sny? Iste, i to je jedna z ciest, ktorou prešlo mnoho vynikajúcich mužov. Ale nie je to Feyerabendov prípad. Nejde ani o dedenie profesie. Feyerabendov otec bol úradník. Rozvoj talentu môžu výrazne stimulovať spoločenské pomery. Je to pravda, ale čas Feyerabendovej mladosti to je *Anschluss* Rakúska, vojna a povojnová mizéria. No je tu ešte jeden dôležitý faktor, ktorý môže ovplyvniť životné i profesionálne osudy mladého človeka — stretnúť dobrých učiteľov. V tomto smere mladému Feyerabendovi šťastie prialo.

Z troch možností stredoškolského vzdelania klasické gymnázium (s gréčtinou a latinčinou), *Realschule* (moderné jazyky a prírodné vedy) alebo niečo medzitým *Realgymnasium*, mu otec kompromisne vybral to posledné (deväť rokov latinčina, bez gréčtiny, ale s možnosťou výberu medzi prírodnými vedami a francúzštinou od piateho ročníka a pochopiteľne s po-vinnou angličtinou).

Z učiteľov mal na neho najväčší vplyv profesor fyziky. Vzbudil v ňom veľký záujem o astronómiu. Šlo to až tak ďaleko, že čítal veľmi náročné nadštandardné fyzikálne práce (medzi iným aj práce E. Macha) a s otcovou pomocou si zostrojil amatérsky ďalekohľad, s ktorým robil svoje vlastné astronomické pozorovania.

Podobne to bolo aj s jeho umeleckými záujmami. Predovšetkým pod vplyvom svojich profesorov hudby (dirigenta a operného speváka) sa stal fanatickým priaznivcom a obdivovateľom opery. Spieval v zmiešanom speváckom zbore pod vedením známeho viedenského dirigenta, bral hodiny spevu na akadémií u známeho viedenského profesora, a nie bez úspechu.

Ako píše vo svojej autobiografii jeho deň bol rozdelený na štúdium teoretickej astronómie, divadelné skúšky, dávanie kondícií z matematiky a fyziky (aby mal peniaze na knihy), hlasové cvičenia, operu a astronomické pozorovania.

Už tu vznikla ambivalentnosť (veda-umenie), ktorá ho potom sprevádzala po celý život a stala sa významným zdrojom jeho nekonvenčnej tvorby. Dvojliniovosť záujmov nie je niečo veľmi zriedkavé, mimoriadne. Nájdeme ju u mnohých významných osobností. U Feyerabenda však udivuje rovnaká intenzita, s akou pestoval obidve oblasti. (Okolnosť, že mal bezprostrednú skúsenosť z tvorivej práce tak vo vede, ako aj v umení sa výrazne prejavila v oblasti, ktorá sa neskôr stala jeho profesionálnou doménou, a to vo filozofii.)

Toto sľubné kultivovanie talentu hrubo prerušila vojna. Bol povolaný do armády a strávil v nej tri roky. Absolvoval dôstojnícku školu a bol dvakrát nasadený na východnom fronte. Dvakrát ho strhla, ako sám spomína, rola operného hrdinu, ktorá mu bola taká blízka — na pozadí oheň, dym a na scéne nebojácny hrdina — raz za to dostal železný kríž a raz tri guľky: do tváre, do ruky a do chrbtice. Nasledovala strastiplná cesta vojnovými lazaretni, Karlove vary, Weimar, Apolda. Guľka, ktorá mu poranila chrbticu, paralyzovala nohy — odsúdila ho najprv na vozík, potom na dve barly a nakoniec na jednu barlu po celý život. No ako sa postupne revitalizovalo jeho telo, revitalizovala sa aj jeho tvorivá činnosť. Prijali ho na *Musik-hochschule* vo Weimare. (Štipendium pozostávalo z potravinových lístkov.) Študoval taliančinu, klavír, harmóniu, spev a javiskovú reč. Napriek všeobecnej materiálnej mizérii divadelný život vo Weimare a na okolí bol veľmi bohatý. Intenzívne sa mu venoval. Boli tu pokusy o nonkonformné prístupy: diskusie po predstavení s divákmi a podobne. Na jednej diskusii venovanej modernej (antifašistickej) dráme, vystúpil s tým, že sa oproti minulosti vlastne nič nezmenilo. Až na jednu malú výnimku, že teraz sa tu objavuje meno Marx a Lenin, predtým to bol Hitler. Položil otázku, či nie je absurdné zakladať boj medzi dobrom a zlom len na menách a vrátil sa do rodnej Viedne.

Chcel pokračovať v štúdiách. Navštívil svojho predvojnového profesora spevu. Ten mu však otvorene povedal, že potrebuje žiakov, ktorí mu prinesú slávu a úspech a nie vojnového invalida. Nevzdával sa a pokračoval u inej učiteľky. Spieval aj na verejných koncertoch, spev mu spôsoboval nesmierne potešenie. (Popri filozofii sa sústavne tvrdohlavo pripravoval aj na divadelnú dráhu. Rezignoval až keď získal trvalé miesto na univerzite v Berkeley, ale aj potom navštevoval hodiny spevu.)

Predtým než začal študovať na viedenskej univerzite bol preverovaný etickou komisiou (*Ehrenkommission*), či nebol členom NSDAP a nezučastnil sa nejakých kriminálnych činov. (Feyerabend so svojou typickou úprimnosťou spomína, že také situácie jednoducho nevznikli a nevie, čo by sa bolo stalo, keby mu bol niekto prikázal strieľať do civilného obyvateľstva.) Neskoršie ako vojnovému veteránovi mu priznali mesačný dôchodok a umožnili absolvovať univerzitu v skrátanom termíne. Na univerzite sa líšil tým, že bol starší než ostatní a bol invalid. Aj keď spočiatku zamýšľal študovať fyziku, matematiku a astronómiu, nakoniec si vybral históriu a sociológiu. Zdalo sa mu, že fyzika vlastne veľmi málo hovorí o reálnom živote. Od histórie očakával, že mu pomôže pochopiť, čo sa deje okolo neho. No dlho nevydržal. Ešte najviac na neho zapôsobili dejiny umenia, inak sa vlastne nudil. Záujem o prírodné vedy napokon zvíťazil a začal študovať fyziku.

Patril však medzi tých študentov prírodných vied, ktorí majú veľký záujem o filozofické otázky. V tomto smere bol aktívny v rôznych seminároch. Pracoval v Kraftovom študentskom krúžku, ktorý mal ambície pokračovať v tradíciách slávneho viedenského krúžku. (Na jedno z ich stretnutí prišiel aj L. Wittgenstein.) Bol sekretárom slávnej letnej školy v Albachu, ktorá práve vznikla.² Tu sa zoznámil napr. s K. Popperom, von Hayekom, Ph. Frankom a mnohými inými osobnosťami, ktoré významne ovplyvnili jeho profesionálny život. Podnikol prvé cesty do zahraničia na letné školy v Dánsku (seminár N. Bohra), Švédsku a Nórsku.

Prostredníctvom svojich ľavicových priateľov (W. Hollitscher, jeho manželka a ďalší), ktorí sa tiež zaujímali o vedu, filozofiu, ako aj o divadlo, sa zoznámil s B. Brechtom. Ponúkli mu miesto asistenta réžie, no odmietol. Tento svoj čin Feyerabend v jednotlivých fázach svojho života hodnotí rôzne. Napríklad v *Science in a Free Society* (1978) toto rozhodnutie futuje, považuje ho za jednu z najväčších chýb svojho života, pretože podľa neho spôsobilo, že sa mohlo rozvinúť iba asi 10 % jeho tvorivých schopností (divadlo neovplyvňuje len myslenie a nepôsobí len slovom) ([4], s. 114). Vo svojej autobiografii však už si nie je taký istý, že urobil chybu. Páčilo by sa mu naučiť sa viac o divadle od takého mimoriadneho muža ako bol B. Brecht. Páčilo by sa mu dostať školenie vo formách komunikácie, ktoré sa odlišujú od vedeckej eseje. Ale nepáčil by sa mu kolektívny tlak skupiny okolo Brechta, ktorý by iste musel znášať.

V roku 1951 urobil doktorát z filozofie na tému "Teórie báзовých výrokov". Prostredníctvom British Council získal štipendium do Anglicka.

Chcel študovať u L. Wittgensteina, ale ten práve zomrel, preto si vybral K. Poppera.

V Londýne sa tematicky orientoval na dve oblasti: kvantovú mechaniku a Wittgensteinovu filozofiu. V tých časoch práve vyšli *Filozofické skúmania* a Feyerabend sa podujal ich recenzovať. Vznikol obsiahly článok, ktorý jeho chránenkyňa E. Anscombe preložila do angličtiny a poslala Rylovi do *Mindu*. Článok Ryle vrátil s poznámkou, že to nie je recenzia, ale zhustený Wittgenstein. Štúdia bola potom uverejnená vo *Philosophical Review* (1955).

Veľký dojem na neho urobili aj Popperove prednášky. Stal sa stúpencom metodológie falzifikacionizmu. Neskoršie to sám komentuje slovami "vstúpil som do do Popperovej cirkvi". Postupy tejto metodológie sa pokúšal aplikovať na svoje témy. Vplyv Popperovej metodológie je vo Feyerabendovej koncepcii evidentný. Veď jeho princíp proliferácie môžeme chápať ako voľnú modifikáciu princípu falzifikácie.

Kolegovia sa spočiatku voči nemu správali rezervovane (nedôverovali bývalému nacistickému dôstojníkovi). Ale postupne našiel medzi nimi spriaznené duše (najprv J. Agassi, potom I. Lakatos). Jeho nadšenie za Popperovu metodológiu sa im však javilo ako príliš vlažné. Zdalo sa im (ak použijeme feyerabendovskú rétoriku), že málo vyznáva sviatosti Popperovej cirkvi (aj samého svätého Poppera). Oponoval, že aj iní mu povedali niečo rozumné — napr. Kraft, Thirring, Holitscher).

Neskôr sa Feyerabend stal tvrdým kritikom popperovskej školy. Falzifikácia nie je zázračný prútik. Uplatňovať štandardy kritického racionalizmu v praxi vedy to je podobné ako v byzantskom umení, ktoré sa utvára na základe prísnych schematických pravidiel. Napríklad portrét sa tvorí, pomocou troch kruhov, v ich centre je koreň nosa, dĺžka nosa sa rovná výške čela plus spodná časť. Tvár je potom bez detailov a charakteru. A taká je aj Popperova veda. Vede sa nedajú presne predpísať pravidlá, taká veda dosiahne isté výsledky, ale nie výsledky ako sú Darwinove, Einsteinove atď. ([5], s. 91).

Roku 1953 sa vracia do Viedne. Prekladá *Open Society*, píše niekoľko článkov pre francúzsku encyklopédiu a štúdiu o povojnovom akademickom živote v Rakúsku pre *Library of Congress*. Odmietol asistentské miesto u Poppera. Zoznámil sa s A. Pappom, americkým analytickým filozofom pôsobiacim vo Viedni. Pomáhal pri vzniku jeho *Analytische Erkenntnislehre* — 1954. So Schrödingerovým odporúčaním sa uchádza o miesto na katedre filozofie vedy v Bristole (katedru viedol S. Körner). Prijali ho a tu sa začína kariéra P. Feyerabenda ako profesionálneho filozofa.

V lete r. 1957 prišlo prvé pozvanie do USA do *Minnesota Center for the Philosophy of Science* (ktoré viedol v tom čase H. Feigl). Dostal osudové pozvanie na Kalifornskú univerzitu v Berkeley a odsťahoval sa za oceán.

2. FILOZOF VEDY PROTI METÓDE

Keď si pozrieme učebnice, v ktorých sa hovorí o filozofii vedy, P. Feyerabenda tam môžeme nájsť ako tvorcú jedného z pozoruhodných modelov vývinu vedeckých teórií (konceptie epistemologického anarchizmu), popri Kuhnovom paradigmatickom modeli a Lakatosovom modeli vedecko-výskumných programov.

Pokus o najcelistvejšie a najpregnantnejšie vysvetlenie jeho konceptie je obsiahnutý v jeho hlavnej práci *Against Method* (1975). Svoje názory a koncepciu sa rozhodol spísať na podnet priateľa a veľkého oponenta jeho názorov I. Lakatosa. Práca svojím spôsobom zhrňa jeho idey z predchádzajúceho obdobia, niektoré z nich sa objavili už v jeho doktorskej práci. Pochopiteľne, publikoval aj predtým, ale, ako sa o tom sám vyjadril, viac menej náhodne. Rád cestoval a prednášal pred odborným, ale aj laickým publikom. Vždy si pripravil niekoľko poznámok a "ostatné už urobil adrenalín". Usporiadatelia to chceli publikovať, a tak bol nútený dať tomu aj nejakú písomnú formu. Takto akosi vznikala väčšina jeho publikácií. *Against Method* je niečo iné.

Skelet práce tvorí niekoľko metodologických princípov bez ktorých sa tvorivá veda nemôže zaobiť. Konkrétnym materiálom je analýza činnosti G. Galileiho.

Východiskovým princípom jeho konceptie je, že ku všetkým aj tým najpresvedčivejším a všeobecne uznávaným teóriám, treba vytvárať alternatívne teórie, tento princíp nazýva princípom *p r o l i f e r á c i e*. Podľa neho ani jedna teória nevysvetľuje, ani nevie vysvetliť všetky fakty. A práve na nevysvetlených faktoch treba stavať alternatívy. Ak by sme našli teóriu, ktorá by vysvetľovala všetky fakty, malo by to pre nás prekvapujúco neprijemné dôsledky. Totiž, ak je myslenie ohraničené jednou teóriou, nie sme schopní postrehnúť jej slabé miesta. Čo všetko môže spôsobiť proliferáciu? Odkiaľ možno brať alternatívy? Feyerabend odpovedá na túto otázku i takto: "V podstate ich treba brať odvšadiaľ, kde sa dajú objaviť: zo starobylých mýtov a súčasných predsudkov, z prác špecialistov a z čudáckych fantázií" ([1], 47). Podľa neho proliferácia môže byť spôsobená tými najrozličnejšími prostriedkami dokonca aj politickými (napr. odsúdenie "buržoáznych"

elementov ministerstvom zdravotníctva Číny r.1954 poslúžilo ako začiatok kampane za renesanciu tradičnej čínskej medicíny. spôsobilo rozvoj starého ľudového diagnostikovania chorôb (prostredníctvom vyšetrovania tepu), rozvoj akupresie, akupunktúry atď., ktoré pod tlakom západnej modernej medicíny, boli už aj v Číne na ústupe ([1], 50-51). Feyerabend tu uvažuje aj o proliferačnej hodnote zabudnutých ideí, čo je jeden z ďalších princípov jeho metodológie.

Bežným meradlom úspechu vedeckej teórie je jej súlad so skúsenosťou a s experimentálnymi výsledkami. No podľa Feyerabenda môžeme a musíme využívať aj hypotézy, ktoré protirečia dobre potvrdeným teóriám, ktoré sú dobre zdôvodnené experimentálnymi výsledkami. Vedu možno rozvíjať aj k o n t r a i n d u k t í v n e. Treba vytvárať hypotézy protirečivé dobre potvrdeným teóriám, pretože ich nepresnosť často môžeme objaviť len týmto spôsobom. (Podľa neho kontrainduktívne postupoval napríklad aj M. Kopernik. Oproti vládnúcej a relatívne dobre potvrdenej ptolemaiovskej geocentrickej teórii vyzdvihol jej protirečiacu heliocentrickú teóriu starých pytagorovcov.)

K princípu proliferácie pripája princíp t e n a c i t y, podľa ktorého možno, ba treba sa pridržať a rozpracovávať každú teóriu bez ohľadu na ťažkosť, s ktorými sa stretáva. Vo vede pôsobia oba princípy vo vzájomnej jednote, hovorí P. Feyerabend.

Z predchádzajúcich princípov potom vyplýva tretí, ktorý jediný má absolútnu platnosť. Týmto princípom je a n y t h i n g g o e s. Všetko ide, všetko je zdôvodniteľné ([1], 23).

Prevratné objavy sa spočiatku vždy zdajú divné, porušujú prijaté dané pravidlá hry, danú metódu, daný typ racionality. Preto musíme ísť proti rozumu, p r o t i m e t ó d e (názov jeho hlavného diela nie je teda náhodný). Správať sa racionálne (v tomto zmysle) môže brzdiť pokrok. Nové veci sa nikdy nejavajú racionálne (napríklad spomínaný Kopernikov heliocentrizmus vo svojej dobe). Na to, aby sa presadili nové idey, nové teórie musí byť rozum (v uvedenom zmysle) na istý čas odstavený ([1], 154-155).

P. Feyerabend vyhlasuje, že jeho programom nie je ani tak nemať žiaden program, ale bojovať proti všetkým programom. To je krédo jeho epistemologického anarchizmu. Alternatívne teórie nemajú nič spoločné, sú ako Leibnizove monády. Metodológia, ktorá spĺňa princíp proliferácie, je pluralistickou metodológiou. Podľa neho za zjavný nesúlad medzi jeho modelom vedy a praxou, si kritiku zaslúži nie jeho model, ale predovšetkým prax.

Podľa Feyerabenda sú teórie navzájom *n e s ú m e r a t e ľ n é* z podobných dôvodov, ako uvádza T. Kuhn. Teórie sa navzájom nemôžu hodnotiť na základe faktov. Empirické fakty sú vždy presiaknuté teóriou, závisia od teórie. Preto experiment stráca svoju "objektívnosť" a nemôže byť základom odobrenia teoretických téz.

Feyerabend však predsa len uznáva určité kritériá, na základe ktorých sa hodnotia teórie, a to kritériá a štandardy exaktnosti. Neexistujú však absolútne kritériá a štandardy pre všetky historické obdobia, každé z nich má svoje vlastné. Iné štandardy platili v antike, iné v novoveku a iné dnes. Z tohto hľadiska — vzhľadom na svoje kritériá a štandardy — je aristotelovská fyzika rovnako dobrá ako galileovská alebo einsteinovská. Hodnoty, ktoré by boli nad toto všetko, podľa Feyerabenda neexistujú.

3. PROTI GLORIFIKÁCIÍ VEDECKÉHO ROZUMU

P. Feyerabend pri svojich úvahách o vede v *Against Method* sa neobmedzuje len hranicami vedy, neostáva len v jej vnútri. Podľa neho princíp proliferácie, princíp kladenia alternatív sa musí vzťahovať, uplatňovať nielen na jednotlivé vedecké teórie, ale aj na vedu ako celok. Ak veda chce reflektovať seba, uvedomiť si svoje prednosti a nedostatky, musí sa porovnávať s existujúcimi alternatívami (mýtus, náboženstvo, umenie atď.) Vopred treba povedať, že pri týchto porovnaníach nenachádza nejaké osobitné dôvody na glorifikáciu súčasného stavu vedy.

Podľa neho veda a *m ý t u s* majú viac spoločného, ako by sme na prvý pohľad očakávali. Čo je charakteristické pre mýtus: 1. centrálné idey sa pokladajú za nedotknuteľné a ich čistota sa prisne chráni; 2. takmer nikdy sa v nich nestretávame s priznaním, že by niečo nevedeli vysvetliť; 3. fundamentálne viery, ktoré obsahuje mýtus sa ochraňujú (buď tabuizovaním, alebo sa riešia hypotézami *ad hoc*).

Oproti tomu veda by sa mala vyznačovať podstatným skepticizmom, otvorenosťou, konkurenčným bojom ideí. No ako je to prevažne v skutočnosti? Skepticizmus sa vo vede redukuje na minimum a je namierený proti názorom protivníkov, resp. proti nevýznamným aspektom vlastných ideí — nikdy proti samým fundamentálnym ideám. Všetko, čo nie je v súlade s fundamentálnymi ideami, sa rozumie ako niečo neprípustné alebo ešte častejšie ako nepodstatné. Feyerabend konštatuje, že taká veda nie je pripravená urobiť teoretický pluralizmus základom vedeckého výskumu ([1], 297-298).

Pokiaľ ide o vzťah vedy a náboženstva, veda prevzala — podľa Feyerabenda — mnoho črt od svojho bývalého protivníka. Podľa neho súčasná veda zväzuje podobne ako náboženstvo v 17. storočí, podobne sa vyznačuje hierarchickosťou a dogmatickosťou. Vyžaduje bezpodmienečnú poslušnosť, nevládne argumentmi ale autoritárskym prístupom a silou. Dnes namiesto náboženských fikcií máme často fikcie vedecké, namiesto náboženských modiel má veda svoje vlastné modly (napr. laureátov Nobelových cien, prezidentov veľkých vedeckých spoločností atď. ([1], 303, [4]). Feyerabend študoval a prednášal na univerzite v Berkeley, okrem iného, aj dejiny cirkevnej dogmy, aby dokázal, že vývin vedeckého a teologického myslenia má mnoho spoločných črt. Feyerabend reflektuje aj vzťah vedy k tzv. m i m o v e d e c k ý m, resp. nevedeckým formám poznania, proti ktorým sa donedávna uplatňovalo zo strany vedy prísne tabu. Výrazne sa to prejavovalo napr. na vzťahu vedeckej medicíny a rozličných foriem ľudového lekárstva. O tom, že tieto formy nie sú také zblúdené a stoja za pozornosť, najlepšie svedčia výsledky medicíny pôrodných babíc, ľudových bylinkárov a podobne. Feyerabendovým obľúbeným príkladom je už spomínaná tradičná čínska medicína. Tieto formy sa často odmietali bez toho, aby sa im porozumelo. Bez hlbšej analýzy sa z nich robil príklad zaostalosti a primitívnosti. Feyerabend v tomto kontexte hovorí o tzv. šovinizme vedy, čo je v súlade s vedou, môže žiť, čo nie je, musí odumrieť ([1], 50). No veda, podľa neho, je len jedným z hlavných inštrumentov, ktoré človek vytvoril preto, aby ovládol svoje prostredie, má mnoho predností, ale nie je bez nedostatkov ([1], 217).

Feyerabend tu reaguje na významné zmeny vo vzťahu vedeckých a mimovedeckých foriem poznania, ktoré všetci pociťujeme bez ohľadu, na to či sa k týmto zmenám stavame pozitívne alebo negatívne. V každom prípade naša situácia sa značne líši, od tej, v ktorej sa nachádzal R. Descartes, keď hovoril o "falošných vedách" a sformuloval požiadavku — "nebyť klamaný ani sľubmi alchymistov, ani predpoveďami astrológov, ani podvodmi mágov". Dnes sa nám tieto mystické disciplíny v mnohom ohľade nezdarujú takými zblúdenými. Mnohé témy z týchto "falošných" vied sa stali predmetom seriózneho skúmania. Napríklad vplyv vesmírnych objektov (Slnko, Mesiak) na fyziologické procesy sa všeobecne uznáva a je predmetom vedeckého záujmu.³

Z horizontu Descartovej paradigmy novovekej vedy vypadlo mnohé, čo je dnes pre nás zaujímavé, čo sa znovu dostáva do centra záujmu. Uvedme vďačný príklad. Ako je známe k renesančnej medicíne (terapii) okrem liečby medikamentami, chirurgickými zákrokmi, neodmysliteľne patrili aj proce-

dúry zaklínania. (Renesančná veda z nášho hľadiska bola zmesou vedy, mágie a mystiky.) Tieto procedúry však v dôsledku pôsobenia novovekej paradigmy vedy vypadli z vedeckej medicíny. Z dnešného hľadiska napr. zaklínacie procedúry sa nejavia až také nezmyselné, pretože zrejme skutočne liečili, mali psychoterapeutický účinok. (Čo je v podstate najslabšia stránka modernej medicíny.)⁴

O Feyerabendovi môžeme povedať, že ho nezaujímajú tradičný problém filozofie vedy. Hľadanie demarkačnej čiary medzi vedou a pseudovedou. U neho sa táto voľakedy hlavná téma mení na tému inverznú. Nezaujímajú ho, čo je medzi vedeckým a mimovedeckým rozdielne, ale, čo majú spoločné.

Feyerabend je kritik prehnaného významu, hodnoty vedy v živote človeka. Sú rôzne spôsoby ako problematizovať hodnotu vedy. Môže sa klásť dôraz na zneužitie určitých vedeckých objavov (manipulácie s ľudskými génmi a pod.), môže sa postupovať enviromentálne — poukázaním na paradox, že na jednej strane veda a technika sú zdrojom globálnych problémov ľudstva (znečistené životné prostredie, civilizačné choroby atď.) a na druhej strane je tu očakávanie, že práve veda a technika je schopná tieto problémy vyriešiť. Feyerabendov prístup je iný, problematizuje hodnotu vedy z metodologického hľadiska. Vždy postupuje tak, aby vyšlo, že vedecké metódy neprinášajú nejako oveľa lepšie výsledky, než iné formy ľudskej poznávacej aktivity a že hoci používajú iné poznávacie nástroje dosahujú nemenej pozoruhodné výsledky.

Feyerabendova kniha *Against Method* vyvolala najrozličnejšie reakcie. Vyslúžil si ňou aj prívlastok nepriateľ vedy. Feyerabend proti tomu protestoval argumentom, že chcel iba ukázať, že aj prístupy, ktoré nie sú spojené s vedeckými inštitúciami môžu mať nejakú hodnotu ([5], 143).

V jednej zo svojich starších štúdií Feyerabend v polemike s popperovskou koncepciou vedy napísal, že štandardy a kritériá vedy sú naším výtvorom a závisia od nás. Preto je v našej moci, v moci človeka prinútiť vedu slúžiť našim želaniam. Podľa neho však K. Popper a I. Lakatos skúmajú vedu izolovane, bez vzťahu k človeku. A takej vede hrozí dehumanizácia. Oproti tomu kladie svoj vlastný metodologický program, ktorý podľa jeho vlastných slov umožňuje premeniť vedu z prísnej a požadovačnej panej na priateľlivú kurtizánu, ktorá sa usiluje uhádnuť, vyčítať všetky želania svojho milenca. A len na nás je, či si vyberieme do partie "draka" (to ako prvý typ) alebo "kočku" (to ako druhý typ). "Pričom iste si viete domyslieť", píše Feyerabend, "čomu dávam prednosť" ([2], 229).

Po vyjdení *Against Method* mu aj toto prirátali (hoci vyššie uvedená predstava vedy ako kurtizány sa v jeho knihe nenachádza). Ale zrejme práve

táto predstava iritovala H. Rose, keď označila Feyerabendovu koncepciu za neprístojne sexistickú a vytvorenú z pozície mužskej nadradenosti.

Vo svojej autobiografii sa Feyerabend hodnotí sebe vlastným spôsobom: "Jedným z motívov pre napísanie práce *Against Method* bolo oslobodiť ľudí od tyranie filozofických zatemňovateľov (obfuscators) a abstraktných pojmov ako je "pravda", "realita" alebo "objektivita", ktoré obmedzujú ľudské videnie a spôsoby bytia vo svete. Pri formulovaní toho, čo som si myslel, skončil som zavedením pojmov podobne rigidných, takých ako "demokracia", "tradícia" alebo "relatívna pravda". Teraz si to uvedomujem a čudujem sa ako sa to stalo" ([5], 179).

Pokiaľ ide o problém relativizmu, P. Feyerabend v jednej zo svojich prác z neskorého obdobia [3] sformuloval svojich "jedenástoro" relativizmu. Nemáme možnosť tu uviesť a analyzovať všetky tézy, podľa nášho názoru však stojí za to uviesť z nich aspoň prvé dve.

1. "Individuá, skupiny, celé civilizácie môžu profitovať zo štúdia cudzích kultúr, inštitúcií, ideí, nezáleží na tom aké silné sú argumenty, ktoré podporujú tieto pohľady. Napríklad rímski katolíci môžu profitovať zo štúdia budhizmu, lekári môžu profitovať zo štúdia *Nei Ching* alebo zo stretnutia s africkými lekármi-čarodejmi, psychológovia môžu profitovať zo štúdia spôsobov, ktorými románopisci a herci vytvárajú charakter, vedci vo všeobecnosti môžu profitovať zo štúdia nevedeckých metód a pohľadov a Západná civilizácia ako celok sa môže veľa naučiť z vier, zvykov, inštitúcií "primitívnych" národov" ([3], 20).

2. "Spoločnosti zasvätené slobode a demokracii sa budú štruktúrovať spôsobom, ktorý dáva všetkým tradíciám *rovnaké príležitosti*, t. j. rovnaký prístup k federálnym fondom, výchovným inštitúciám, základným rozhodnutiam. K vede sa pristupuje ako k jednej z mnohých tradícií, nie ako k štandardu pre posudzovanie toho, čo je a čo nie je, čo môže a čo nemôže byť akceptované" ([3], s. 39).

Pritom Feyerabendovi bolo jasné, že každá kultúra je entita s vlastnými kritériami, procedurami, a vnútornými hodnotami, ktoré sa nemôžu len tak miešať. Ak uplatňujeme náš pohľad, naše kritéria na inú kultúru, zdá sa nám, že je len "primitívnou" karikatúrou našej. (Feyerabend bol jeden z autorov, ktorý výrazne artikuloval problém nesúmerateľnosti.) Napriek tomu, Feyerabend, vo svojej autobiografii, vychádza z faktu, že kultúry interagujú (ako často veľmi dôvtipne sa transformoval materiál z jednej kultúry do druhej) a prichádza k explicitne vyslovenému záveru, že *každá kultúra je potenciálne všetkými kultúrami* a že osobitné kultúrne charakteristiky sú (z)meniteľnými manifestáciami *jednej ľudskej podstaty*. To znamená, že

kultúrne špecifiká nie sú posvätné. Potenciály pre zmenu sú v každej kultúre. A tu je nádej, tu je šanca. Pretože predtým, než sa pokúsime zmeniť iných, sami musíme byť pripravení (otvorení) zmeniť sa ([5], 152).

* * *

P. Feyerabend bol mysliteľ, ktorého rešpektovali najväčšie osobnosti filozofie vedy od K. Poppera (prinajmenšom v istých vývinových fázach) až po Carnapa (s ktorým napriek diametrálne rozdielnym názorom — udržiaval veľmi dobré vzťahy).

Nebol len akademickým filozofom, rád a dobre prednášal a písal aj pre laické poslucháčstvo. Príliš si necenil svoj profesorský status. Pre svoju otvorenosť, bezprostredný kontakt, chuť neustále provokovať až šokovať svojho poslucháča a čitateľa mal mnoho priaznivcov (ale aj odporcov). Feyerabenda brali vážne, tak jeho stúpenci, ako i kritici. Dokonca často vážnejšie, než si to želal a bolo mu milé.

Katedra humanistiky MFF UK,
Mlynská dolina, 842 15 Bratislava,
fax: 72 58 82, e-mail: Rybar&fmph.uniba.sk

POZNÁMKY

¹ Paul Karl Feyerabend sa narodil 13. januára 1924 vo Viedni. V odborných kruhoch sa presadil vďaka svojej reputácii v oblasti filozofických problémov kvantovej mechaniky a ako znalec Wittgensteinovej filozofie. Prednášal na mnohých univerzitách: Bristol University (1955-58), University College London (1966-69), Freie Universität Berlin (1969-70), Yale University (1969-70), University of California, Berkeley (1962-90), Eidgenössische Technische Hochschule (Federal Institute of Technology), Zurich (1970-90) a inde. Významné práce: *Against Method* (1975), *Science in a Free a Society* (1978), *Philosophical Papers* (1981), *Farewell to Reason* (1987) a iné. Zomrel 13. februára 1994 v Ženeve.

² Za celý život sa letnej školy v Alpbachu zúčastnil 15 krát, či už ako študent, prednášateľ alebo vedúci semináru.

³ Napríklad A. L. Čiževskij - zakladateľ heliobiológie, už v dvadsiatych rokoch nášho storočia skúmal slnečnú aktivitu v súvislosti s výskytom epidémií, samovrážd a podobne. Vo svojej dobe bol A. L. Čiževskij považovaný iba za fantasta a veľkého čudáka.

⁴ Tu však treba poznamenať, že vzťah vedeckých a mimovedeckých foriem poznania už nie je taký ostrý. (Alternatívne formy využívajú aj lekári napr. akupunktúru, akupresiu a pod.) A práve P. Feyerabenda môžeme považovať za jedného z tých, ktorí prispeli k uvoľneniu tohto napätia na akademickej pôde. Dnes sa situácia dokonca tak zmenila, že mnohí vyzývajú brániť sa pred šovinizmom alternatívnych foriem.

LITERATÚRA

- [1] FEYERABEND, P. (1975): **Against Method. Outline of an anarchistic theory of knowledge.** NLB, London.
- [2] FEYERABEND, P. (1970): Consolation for the Specialist. In: **Criticism and the Growth of Knowledge.** Cambridge.
- [3] FEYERABEND, P. (1987): **Farewell to Reason.** Verso, London.
- [4] FEYERABEND, P. (1978): **Science in a Free Society.** Verso, London.
- [5] **Killing Time. The Autobiography of Paul Feyerabend** (1995). The University Press, Chicago.